Agnieszka Gołębiowska-Suchorska
Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy

Kulturowe kreowanie tradycji — Kozacy orenburscy Agapowa[1]

Kozacy to społeczność wieloetniczna, która w procesie dziejowym wykształciła własną organizację społeczno-wojskową i model kulturowo-etyczny, budujące podstawy silnego poczucia tożsamości społeczno-kulturowej przedrewolucyjnych pokoleń Kozaków. W niełatwej historii Kozaków znajdują się zarówno przykłady lojalnej służby dla władzy carskiej, walki na frontach I wojny światowej, działań zbrojnych przeciwko bolszewikom, ale także po ich stronie, a nawet kolaboracji w czasie II wojny światowej z hitlerowską III Rzeszą. Po upadku caratu oraz po 1945 r. społeczność kozacka była poddawana w ZSRR kontroli, ograniczeniu praw oraz fizycznej eksterminacji. Dopiero po rozpadzie Związku Radzieckiego rozpoczęło się stopniowe odradzanie tradycji kozackich, wspomagane także przez działalność naukową — zainicjowano gromadzenie i publikację materiału etnograficznego o wartości dokumentacyjnej[2], pojawiły się publikacje naukowe i popularyzatorskie[3]. Inicjatywy takie podejmowane są od kilku lat m.in. przez zespół folklorystów Państwowego Uniwersytetu w Magnitogorsku. Dzięki ich staraniom zostały już utrwalone przekazy najstarszego, odchodzącego pokolenia Kozaków uralskich, stanowiącego ostatnie ogniwo łączące współczesność z Rosją przedrewolucyjną[4]. Efektem zainteresowania magnitogorskich badaczy losami marginalizowanej przez lata wspólnoty kozackiej jest także prezentowane wydanie tekstu XIX-wiecznego pamiętnika z ży-

[1] *Записки Н. В. Агапова: из походной жизни оренбургских казаков. Научная публикация и исследование текста*, сост.: И. А. Филиппова, Е. В. Годовова, С. А. Моисеева, Оренбург, ООО «Агентство «Пресса», 2013, с. 368.

[2] Np.: Б. Н. Проценко, *Заговоры, обереги, поверья, приметы: духовная культура донских казаков*, Ростов-на-Дону 2010.

[3] Np.: Т. Ю. Власкина, *Домашний мир на сломе эпох. Очерки традиционной культуры донских казаков (конец XIX — середина XX вв.)*, Ростов н/Д: Издательство ЮНЦ РАН, 2011; Д. Д. Пеньковский, *Возрождение российского казачества на современном этапе*, „Знание. Понимание. Умение", 2012 №1, с. 81-86, Д. Д. Пеньковский, *Казачество: исход и возрождение (1920–2011 гг.)*, Москва: НИБ, 2011; Д. Д. Пеньковский, *Оценки и перспективы российского казачества*, [в:] Воспитание и образование молодежи на традициях и культуре российского казачества, Москва 2012; Д. Д. Пеньковский, *Эмиграция казачества из России в страны мира в 1920–1930-х гг.*, [в:] Диаспоры в России и за рубежом как предмет гуманитарного образования, Москва 2012; Т. В. Левченко, *Традиции российского казачества — духовный ресурс патриотического воспитания детей и молодёжи: научно-методическое издание*, Волгоград: изд-во ВолГМУ, 2013.

[4] *Казачество: образы культурной идентичности: сборник фольклорно-этнографических материалов*, сост. И. А. Филиппова, Т. И. Рожкова, С. А. Моисеева, Магнитогорск: Изд-во МаГУ, 2010.

DOI: 10.14746/sh.2015.18.1.015

cia polowego Kozaków orenburskich: *Записки Н.В. Агапова: из походной жизни оренбургских казаков. Научная публикация и исследование текста*. Publikacja została zrealizowana we współpracy folklorystów i historyków w ramach dwóch projektów: Ministerstwa Szkolnictwa i Nauki Federacji Rosyjskiej — „Antropologiczny potencjał badań folklorystycznych w świecie współczesnym: kultura, dyskurs, praktyki rytualne" oraz Fundacji na Rzecz Nauk Humanistycznych — „Kraj orenburski — transgraniczny i wielokulturowy region Imperium Rosyjskiego: naukowy (akademicki) zbiór dokumentów historii kraju orenburskiego w okresie przedrewolucyjnym". Książkę poświęcono pamięci rosyjskiego literaturoznawcy i folklorysty z Uralskiego Uniwersytetu Państwowego — Walentyna Władimirowicza Błażesowa (1936–2012).

Książka zawiera opracowany wydawniczo rękopis pamiętnika Kozaka Nikołaja Wasilewicza Agapowa, znajdujący się w Archiwum Państwowym obwodu orenburskiego w zbiorach Sergieja Nikonorowicza Sewastianowa (1863–1907) — esauła, krajoznawcy i historyka wojsk kozackich. Sergiej Sewastianow rękopis ten otrzymał od brata autora — Wasilija Wasilewicza Agapowa. W aneksie zamieszczono także korespondencję braci Agapowów i S. Sewastianowa, wydanie wzbogacono również fotografiami wybranych stron rękopisu oraz reprodukcją mapy z 1853 r. przedstawiającej tereny, na których rozgrywały się wydarzenia opisane przez Agapowa[5].

Oryginalny tekst zapisków polowych stanowi 198 arkuszy zebranych w siedmiu zeszytach, przy czym w publikacji opuszczono w numeracji dwa arkusze, dwóch kart nie opublikowano ze względu na stan uniemożliwiający ich rozszyfrowanie, a siedmiu ze względu na zawartość tekstu nieautorskiego. Tekst został opublikowany w dwóch wariantach. W pierwszym z nich, określanym przed redaktorów tomu jako autorski (183 strony druku), zapis w oryginalnej interpunkcji, wersyfikacji, a także ortografii i grafice (uwzględniającej sposób zapisu sprzed reformy ortografii z lat 1917–1918 z zastosowaniem znaków jer, jor, jać) staje się barierą nie do przebycia dla nieprofesjonalnego czytelnika. W drugim zredagowanym wariancie tekstu (105 stron druku) wprowadzono ujednolicony zapis toponimów i nazwisk, a także uwzględniono aktualną ortografię, jak również współczesną interpunkcję pozwalającą wyodrębnić zdania, dialogi, akapity. Redaktorzy zastrzegają, że podział syntaktyczny tekstu rękopisu może wywoływać wątpliwości, dlatego w celach badawczych wskazane jest porównanie z tekstem oryginału, co znacznie ułatwia zachowanie w wersji redagowanej pamiętnika numeracji arkuszy zgodnej z oryginałem. Kursywą oznaczono słowa, których formy nie są zgodne ze współczesnymi normami języka rosyjskiego, jednak ich korekta, w przekonaniu redaktorów, uniemożliwiłaby oddanie specyfiki języka potocznego końca XIX w. Zredagowany wariant pamiętnika jest uboższy o występujące w oryginale powtórzenia, które redaktorzy uznali za zbędne. W tekście oznaczono zarówno luki wynikające

[5] Prezentowana publikacja nie jest pierwszym efektem zainteresowania pracowników Laboratorium Kultury Ludowej Uniwersytetu w Magnitogorsku literaturą dokumentu osobistego. Wcześniej z ich inicjatywy doczekały się publikacji dzienniki wojenne z lat 1943–1945 przechowywane w archiwum Laboratorium: «*… Я умру, когда природа будет воскресать». Дневниковые записи 1940–1943 гг.*, сост. Т.И. Рожкова, С.А. Моисеева, И.А. Филиппова, Магнитогорск: МаГУ, 2010.

z niemożliwości rozszyfrowania zapisu, jak i uzupełnienia brakujących liter opuszczonych przez N. Agapowa. W aparacie naukowym publikacji znalazły się również komentarze, tłumaczenia słów z języka kazachskiego i baszkirskiego, wykaz nazwisk pojawiających się w zapiskach Kozaka, uzupełniony danymi z innych źródeł, spis stopni wojsk kozackich oraz słownik języka N. Agapowa, dedykowany zwłaszcza badaczom języka pisarzy ludowych, nieprofesjonalnych XIX w.

Zgodnie z informacją zawartą w tytule publikacji, oprócz tekstu pamiętnika Kozaka, wydanie zawiera także jego analityczne omówienie. W artykule *Я на свете жил — такой и помин, кто чего заслужил»: наследие семьи Агаповых* Irina Filippowa zweryfikowała zarówno fakty dotyczące biografii autora pamiętnika (rodowód od 1754 r.), jak i jego brata, starającego się o publikację rękopisu już w XIX w. Autor pamiętnika, Nikołaj W. Agapow (ur. w 1821, zm. po lutym 1898 r.), służył na różnych szczeblach hierarchii wojsk kozackich ponad 40 lat, brał udział w wyprawach do Turkiestanu, na stepy obwodu orenburskiego i fergańskiego, był kilkakrotnie nagrodzony za zasługi i zakończył służbę w wieku 60 lat. Wasilij W. Agapow w przeciwieństwie do starszego brata nie brał udział w walkach i nie znał życia polowego w stepie. Był natomiast piewcą i obrońcą tradycji kozackich. Zorganizował m.in. spotkanie Aleksandra Puszkina ze świadkami powstania Pugaczowa. Ich wspomnienia poeta wykorzystał w swojej twórczości. Świadom naiwności zapisków brata Wasilij uważał jednak, że znaczenie pamiętników wykracza poza sferę rodzinną i starał się usilnie o publikację wspomnień. Stan oryginału tekstu w archiwum świadczy, iż rozpoczęto już przygotowania do wydania fragmentów rękopisu. Motywacją do starań W. Agapowa o upublicznienie wspomnień brata była m.in. planowana na przełomie lat 50. i 60. XIX w. reforma wojskowa, której celem była likwidacja elitarności wojsk kozackich.

Kontekst historyczny wypraw kozackich opisanych w pamiętniku N. Agapowa przybliżyła E. W. Godowowa w artykule *Об участии оренбургских казаков в среднеазиатских кампаниях (историческая справка)*. Autorka w skrócie przedstawiła trzystuletnią historię obrony granic Rosji przed koczownikami i wyprawy kozackie skutkujące przyłączeniem Azji Środkowej do Imperium Rosyjskiego. Źródła historyczne dowodzą, że zasady życia w garnizonie wpływały na styl życia, a także na kulturę Kozaków. W trudnych warunkach stepowych żołnierze zobowiązani byli do samodzielnej organizacji zakwaterowania, zapewnienia opału, prowiantu (również przez pracę w ogrodzie i rybołówstwo), zapewnienia żywności dla koni na zimę, lania świec, prac inżynieryjnych.

Najdłuższy tekst — artykuł T. Rożkowej *Записки казака Н. В. Агапова (функциональная и филологическая природа)* — poświęcono analizie filologicznej rękopisu. Archiwalny pamiętnik N. Agapowa jest przykładem literatury dokumentu osobistego (ros. *эго-документы*), w którym autor stara się przede wszystkim nie o upamiętnienie własnego życia, ale wydarzeń, w których dane mu było uczestniczyć. Stąd brak właściwie w zapiskach informacji dotyczących życia rodzinnego autora. Sporadyczne wzmianki o żonie, bez ujawnienia choćby jej imienia, pojawiają się wyłącznie w kontekście gościnnych wizyt małżonków Agapowów, np. u komendanta, i są to jedyne informacje pozwalające poznać stan cywilny autora (s. 83-84, 105-106). T. Rożkowa wskazuje na osobliwości narracyjne tekstu, który powstał u schyłku życia autora, jako wspomnienie-relacja spisywana retrospektywnie, z dystansu czasowego, co zapew-

ne zdecydowało o interpretacji niektórych zdarzeń. Analizując zapiski starego Kozaka z punktu widzenia psychologii pamięci, badaczka stwierdza, że retrospektywna narracja skutkuje w tym przypadku krytycznym podejściem do własnej osoby, interpretacją zdarzeń i uzasadnianiem swoich wyborów w kontekście ich pozytywnych następstw. W specyfice życia w stanicy kozackiej, w tradycji ustnego przekazu historii wojennych, badaczka widzi źródło umiejętności gawędziarskich N. Agapowa. Wspomnienia wojenne odnoszą się do faktów historycznych, które można zweryfikować na podstawie innych źródeł, ale sporo jest w nich także legendowo-bajkowej idealizacji, jak choćby opowieść o iście tricksterskim sprycie Kozaków, którzy rozpuszczają plotkę wśród Kirgizów jakoby mieli „nocne okulary", pozwalające im widzieć w ciemności. W tekście wspomnień odnaleźć można, według T. Rożkowej, także wpływy cerkiewnej literatury dydaktycznej. Ostatnie strony pamiętnika pełne są wspomnień o cudownych znakach, objawieniach, snach, przywoływanych w celu religijnej interpretacji opisywanych wcześniej wydarzeń. W uzasadnionych momentach język autora przypomina także styl wierszy jarmarcznych lub dokumentów służbowych. Taki spontaniczny i samorodny eklektyzm stylów wypowiedzi czyni tekst autentycznym, ciekawym i skupia uwagę odbiorców.

Omówienie tekstu pamiętnika N. Agapowa w trzech wymienionych artykułach nie wyczerpuje oczywiście jego potencjału badawczego, co podkreśliła T. Rożkowa. Wspomnienia Kozaka są źródłem wiedzy historycznej, jak również socjologicznej, ponieważ ich autor był typowym przedstawicielem wieloetnicznej społeczności Kozaków skonfrontowanej z narodami koczowniczymi. Z tekstu zapisków wyłania się nie tylko obraz walki z Baszkirami, Kirgizami, Kazachami (s. 104), ale również szczegółowy opis codziennych zmagań Kozaków z trudnościami życia w stepie: brakiem mundurowania, uzbrojenia, wyżywienia zarówno dla żołnierzy, jak i koni (s. 14, 19), ze wszami i chorobami (s. 16, 60), brakiem wody pitnej (s. 46, 59). Przy czym, jak zauważyła T. Rożkowa, autor nie dramatyzuje ciężkiej sytuacji żołnierza-koczownika, przyjmując wszelkie niedogodności jako oczywiste, stanowiące jedynie tło dla tego, co najważniejsze — wierności złożonej przysiędze. Uwagę folklorysty przyciągną zapewne liczne przysłowia wkomponowane w narrację główną (np. s. 17, 40, 43, 47, 68), wyodrębnione dodatkowo we wspomnianym słowniku języka N. W. Agapowa autorstwa I. Filippowej.

Pamiętnik Kozaka Agapowa nie jest zapewne jedynym materiałem na temat kozactwa znajdującym się na półkach archiwów rosyjskich. Udostępnienie tekstu XIX-wiecznego rękopisu szerokiemu gronu odbiorców i zapewnienie przystępności treści dla współczesnego czytelnika jest przedsięwzięciem niewątpliwie słusznym. Aparat naukowy publikacji komentuje zawartość publikacji w stopniu ułatwiającym jego wykorzystanie jako materiału źródłowego, a interdyscyplinarny potencjał badawczy tekstu (historyczno-folklorystyczno-literaturoznawczy) daje możliwość szerszych analiz i porównań. Pamiętnik N. Agapowa, jako autora naiwnego, nie jest „źródłem w sensie historycznym, lecz dowodem na kulturowe kreowanie sensów dla współczesnych sobie lub dla potomnych"[6], dlatego może być pomocny w ocenie skali i kierunku przemian kulturowych wspólnoty kozackiej w Rosji.

[6] Cz. Robotycki, *Ludowe i amatorskie pisanie historii*, „Konteksty. Polska Sztuka Ludowa", 2011, nr 1, s. 43.